

Pražští Židé a první křížová výprava

PETR CHARVÁT

Abstrakt: Autor se zabývá nově publikovaným textem hebrejské kroniky, který líčí události kolem útoku účastníků první křížové výpravy na Židy v Praze ve dnech 30. a 31. 5. 1096. Na hrozbu násilí ze strany křížáků reagovala jak pražská židovská obec, která se připravila k obraně, tak i česká knížecí správa, která k uklidnění situace vyslala ozbrojený oddíl jezdeckta. Střet přesto propukl a šest Židů přišlo o život. V této situaci převedli knížecí jezdci ohrožené Židy na „jiné místo proti městu Praze na druhé straně řeky“, kde poté zůstali v klidu a míru až do odtažení křížáků. Text jmenuje lokalitu WSL, nejspíše Vyšehrad na jižním okraji dnešní Prahy, a lokalitu BRGA, bezpochyby Praha, což zde však již znamená prostor dnešního Starého Města na pravém břehu Vltavy. Text uzavírá přehled nejnovějších badatelských příspěvků o židovských obyvatelích českých zemí v raném středověku.

Klíčová slova: Raný středověk – Židé – Čechy – Praha – křížové výpravy.

Prague Jews and the First Crusade

Abstract: The author discusses the newly-published text of a Hebrew chronicle that describes events surrounding an attack made by participants in the first crusade on Jews in Prague on 30 and 31 May 1096. The crusaders' threats of violence were met by a Jewish community prepared to defend itself, as well by royal Czech administration, which sent out armed cavalry to restore peace. However, there was a clash and six Jews were killed. In this situation, the cavalry accompanied the Jews in danger to "another site opposite the town of Prague, on the other side of the river", where they remained in safety until the crusaders departed. The text mentions a location referred to as "WSL", i.e. most probably Vyšehrad on the southern edge of today's Prague, and "BRGA", beyond doubt Prague, which refers to the area of today's Old Town on the right bank of the Vltava. The text closes with an overview of the latest contributions on the subject of the Jewish population in the Czech lands in the early Middle Ages.

Key words: Early Middle Ages – Jews – Bohemia – Prague – crusades.

V poslední době zahájil vydavatelský tým projektu „Monumenta Germaniae Historica“ zveřejňování řady židovských textů vzniklých na půdě středověkého Německa. Její první svazek (Haverkamp 2005) věnovala vydavatelka násilnostem spáchaným na židovském obyvatelstvu střední a východní Evropy v souvislosti s pochody neorganizovaných účastníků první křížové výpravy (1096–1099). Tyto texty byly sice do české literatury již uvedeny (Doležalová 2007), avšak vzhledem k tomu, že relativně podrobně popisují pozoruhodné děje, k nimž ve zmíněné souvislosti došlo v Praze, stojí podle mého názoru za podrobnější citací a uvedením v širší známost.

O zmíněných pogromech, které ve svých důsledcích znamenaly hlubokou proměnu vztahu křesťanského a židovského obyvatelstva střední Evropy, informují celkem tři hebrejsky psané prameny, pravděpodobně z první poloviny 12. století, jejichž nejstarší opisy pocházejí ze století čtrnáctého. První z těchto kronik napsal Salomo bar Simson (I), druhou Eliezer ben Nathan (II) a třetí neznámý autor pocházející z Mohuče (III; Haverkamp 2005, 2–5). Pražských násilností se zřejmě dopustil křížácký houf, který táhl z Kolína nad Rýnem přes Sasko a Čechy do Uher; vydavatelka kronik dokonce ztotožňuje mohučského vůdce násilníků Dietmara s Volkmarem jmenovaným v téže roli v Praze (Haverkamp 2005, 260–261). Za povšimnutí stojí, že v naší oblasti Evropy došlo k perzekucím židovských obcí v Praze a Řezně, ale nikoli v Bamberku, Magdeburku ani v Merseburku (Haverkamp 2005, 6). Zprávy o pražských událostech podává pouze Salomo bar Simson v šesté kapitole svého spisu, v ostatních textech tato část chybí.

Datum událostí neuvádí žádná z našich tří kronik. Zmiňuje se o něm pouze norimberská pamětní kniha, která uvádí, že k nim došlo na svátek Šávúót, tedy ve dnech 30. a 31. května roku 1096 (Haverkamp 2005, 41, pozn. 24).

Co se tedy v oněch dnech v Praze událo? Podle Salomona bar Simsona (kapitola 6, § 7D; Haverkamp 2005, 482) přišli v Praze „bludaři“ (patrně křížáci) k „muži Božímu, světcí“

(snad rabínovi či představenému zdejší židovské obce) a dali mu na vybranou, aby se do tří dnů rozhodl buď pro křest, nebo pro popravu. Nato informovali „bludaři“ (zde asi čeští křesťané) a sousedé městští svého pána, zde nejspíše knížete (Břetislava II., 1092–1100), poslem. „Pán“ vyslal napadeným na pomoc velitele s tisícem mečí ozbrojených jezdců a též pražští Židé postavili proti útočníkům pět set junáků s tasenými meči. Ke střetu přesto došlo a padlo v něm šest Židů; počet ztrát útočníků kronika neuvádí. Otázkou je, můžeme-li sem vztáhnout zprávu Dalimilovy kroniky o pražském střetu Židů s Němci, datovanou ovšem do doby krále Václava I., kde mělo padnout dvě stě Teutonů (Doležalová 2007, 351, pozn. 20). Židovská obec se však zachránila, neboť knížecí garda její členy převedla na „jiné místo proti městu Praze na druhé straně řeky“, kde poté zůstali v klidu a míru až do odtažení „bludařů“.

Tento popis zdá se mi býti dosti důležitý pro topografii raně středověké Prahy. Salomo bar Simson především uvádí naše místní jména přímo: jeho text jmenuje jako místa, kde se ukrutnosti proti Židům odehrály, Čechy (BHJMM = םייהב) , Prahu (BRGA = אגרב) a pak záhadnou lokalitu WSL (= לשר). Vydavatelka kronik odmítá tradiční interpretaci tohoto toponyma jako Veselí, což je místo, o kterém jinak nic nevíme, a rozhoduje se, po mém soudu správně, vykládat toto místo jako Vyšehrad (Haverkamp 2005, 39–41, zvl. str. 40, pozn. 19 a str. 41, pozn. 24). Vzhledem k tomu, že se právě lokalita WSL měla stát hlavním bojištěm obou stran, nasvědčuje tento údaj židovskému osídlení vyšehradského podhradí, o němž se ostatně zmiňuje i kronikář Kosmas. Ještě zajímavější je tu toponymum Praha, které pro Salomona bar Simsona zjevně znamenalo lokalitu na území dnešního Starého města, tedy ještě na vltavském pravobřeží. Ohrožené Židy odvedla totiž patrně knížecí garda do nějakého nejspíše opevněným uzavřeného místa na vltavském levobřeží; můžeme se jen dohadovat, co přesně znamená v textu kroniky sousloví „proti městu Praze“. Zde se tedy již toponymum „Praha“ zjevně vztahuje k aglomeraci na pravém břehu Vltavy, kde jednou vznikne Staré Město.

Přítomnosti židovské diaspory v českých zemích raného středověku se v poslední době věnovala řada badatelů. Po vydání sborníku Orientálního ústavu AV ČR věnovaného Ibráhímu ibn Ja'kúbovi a jeho cestě do Čech (Ibrahim ibn Ya'qub 1996) se objevilo několik dalších závažných příspěvků k problematice. Na Středoevropské univerzitě v Budapešti zpracoval doktorskou práci o Ibráhímu ibn Ja'kúbovi, bohužel zatím publikovanou pouze ve stručném výtahu, Dimitrij Mišin (Mishin 1996). Celkový přehled písemných pramenů k muslimsko-slovanskému obchodu, v němž se Židé výrazně uplatňovali, podal Ahmad Nazmi (1998). Dostupnými se staly i další výtvarné památky připomínající přítomnost národa Tanachu v našich končinách Evropy (Klemm 1980, 51–52, z kodexu CLM 13085 z Prüfeningu, kolem 1125–1130, Augustinus: *In epistolam Johannis*, fol. 89^r; kresba Žida s kloboukem, vousy až po kolena a holí). Nejnověji podala přehled o zahraničních stycích pražské židovské obce E. Doležalová (2007).

Při studiu problematiky židovského osídlení a působení v naší části Evropy je třeba vzít v úvahu i širší kontext bádání uměnovědných a archeologických, která se v nedávné době soustředila též na celou řadu pokladů, ukrytých zřejmě v době okolo poloviny 14. století židovskými obyvateli naší části Evropy před protižidovskými násilnostmi. Ty propukaly ve vypjaté atmosféře hledání viníka vražedného moru, který tehdy Evropu pustošil. Vedle katalogu nedávné výstavy o Karlu IV., jehož autoři neopomněli věnovat pozornost i problematice židovských obcí (Mann 2006), to byla především skupina autorů kolem pařížského Musée de Cluny, která připravila výstavu dvou velkých náleží cenností židovského původu z let „černé smrti“ z durynského Erfurtu a alsaského Colmaru (Descatoire 2007). Sem patrně patří i svého času proslulý polský poklad ze Środy Śląské (Pietrusiński 1997; Klejnoty monarsze 1996).

Po stránce archeologické se zatím nepodařilo rozhojnit výrazněji pramennou základnu pro studium židovských obyvatel českých zemí v raném středověku. Pozornost si samozřejmě zaslouží zlatý prsten s antickou gemou a s hebrejským nápisem udávajícím osobní jméno

Moše bar Šelomo, zachycený zřejmě jako ztracený předmět archeologickým výzkumem na Náměstí republiky (Zavřel–Žegklitz 2007). I nadále zůstává velmi významným příspěvkem průzkum židovského hřbitova ve Vladislavově ulici na pražském Novém městě, náležejícího kdysi patrně (též) právě pod Vyšehradem sídlící komunitě (Wallisová 2002), stejně tak jako výzkum Zdeňka Dragouna v pražské Staronové synagoze (Dragoun 2003). O nových zjištěních se snažím průběžně informovat ve výročních bibliografiích uveřejňovaných na webové stránce pražského Archeologického ústavu (Charvát 2006; Charvát 2007).

Není jisté zapotřebí zdůrazňovat, že si v této souvislosti musíme všimnout i hmotných dokladů styků naší části Evropy se světem arabským, neboť právě tyto kontakty mohly být velmi snadno zprostředkovány návštěvníky židovskými. Uvedme zde v této souvislosti především oválný amulet z hnědobílého achátu (šíře 23,6 mm, výše 30,5 mm), nesoucí elegantním kufickým písmem provedené žehnání nositele za účelem získání přízně Alláhovy i příchylnosti lidu v arabštině. Kámen vsadil pospolu s jinými drahokamy, perlami a antickou gemou s Pegasem neznámý mistr do zlaté lícní desky vazby evangeliáře z Bambergu či Reichenau, vzniklé kolem roku 1000, a to právě na místo, kde se protínají obě ramena latinského kříže vazbu zdobícího. Kodex je dnes uložen v Bayerische Staatsbibliothek München pod číslem CLM 4454 (Shalem 1996, 154, Fig. 5.2, 306, č. 278; Aussen-Ansichten 2006, 12–13). Sem hledí i nejstarší hmotný doklad styků mezi naší částí Evropy a muslimským Španělskem, slovinovité řezby andaluského původu z 11. století osazené nyní na vazbě kodexu CLM 23 690 téže Bayerische Staatsbibliothek München, snad původně ze Salzburgu (Plaschka–Drabek 1991, 548–549). Tento doklad by mohl představovat kontextuální souvislost ke zjištění, že nejstarší synagoga pražská mohla povstat díky přičinění příchozích z oblastí sefardských, tedy středomořských (Doležalová 2007, 350, pozn. 8).

Na závěr ještě vzpomeňme na jednu událost, která nám objasní, proč pražský kníže ve prospěch židovské komunity tak rázně zasáhl. Asi jednu generaci po popsanych událostech, roku 1124, dal kníže Vladislav I. (1109/1110–1118, 1120–1125) zatknout a uvrhnout do vězení Žida Jakuba Apellu, nejspíše zemského správce (*post ducem vicedominus*) a nechal mu také zabavit všechny majetek. Za vinu se mu kladlo, že dal v noci rozbořit oltář postavený v dávné židovské synagoze změněné v křesťanský kostel a že svaté ostatky z oltáře vhodil do svého záchodu. Trestem postižen nebyl, neboť za jeho propuštění vyplatili jeho souvěrci tři tisíce hřiven stříbra a sto hřiven zlata výkupného. Vybranou sumu užil kníže k vykoupení křesťanských otroků od Židů a napříště Židům takové obchody zakázal (Polanský 2006, zvl. str. 105–110).

Celá historika patří do obvyklého spektra praktik, k nimž se vrchnosti křesťanské Evropy uchýlovaly, pokud jim právě chybělo oběživo, a také do ideologické výzbroje křesťanských kronikářů. Záminka, pod kterou byl Jakub obviněn, byla nejspíše falešná, neboť historiku o rouhačském Židovi vhodivším křesťanské devocionálie do místa potupného zachycuje podle vyprávění franského biskupa Arkulfa již Adomnán, šestý opat iroskotského klášte- ra na Ioně (628–704), ve svém spisu *De locis sanctis* (5, 1–9; Racconti di immagini 2001, 256–259). Povšimněme si tu spíše závratné sumy, kterou Vladislav I. za Jakubovo propuštění inkasoval. Český kníže si zkrátka své Židy hájil, neboť pro něj představovali jedinečný a nenahraditelný zdroj příjmů.

Poděkování

Tento text představuje badatelský výstup z grantu Grantové agentury Akademie věd České republiky číslo IAA8000 20804 („Kdo byl král? Kdo nebyl král?“).

Literatura

- AUSSEN-ANSICHTEN, 2006: Aussen-Ansichten – Bucheinbände aus 1000 Jahren aus den Beständen der Bayerischen Staatsbibliothek München (Wagner, B., ed.). Wiesbaden.
DESCATOIRE, Ch., 2007: Paris: Erfurt et Colmar, Deux trésors de la Peste Noire, Archéologia No. 443, Avril 8–23.

- DOLEŽALOVÁ, E., 2007: Pražská židovská obec ve středověku a její mezinárodní kontakty – The Jewish community of Prague in the Middle Ages and its international contacts. In: *Od knížat ke králům – Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky (Doležalová, E., Šimůnek, R., Dvořáčková, D., Pořízka, A., edd.)*, 349–357. Praha.
- DRAGOUN, Z., 2003: Záchraný výzkum ve Staronové synagoze v Praze a posouzení jeho výsledků z hlediska etnického určení zdejšího osídlení, *AH* 28, 255–266.
- EUROPAS JUDEN IM MITTELALTER, 2004: Europas Juden im Mittelalter. Herausgegeben vom Historischen Museum der Pfalz – Speyer. Katalog der Ausstellung „Europas Juden im Mittelalter“ im Historischen Museum der Pfalz Speyer vom 19. November bis 20. März 2005, im Deutschen Historischen Museum Berlin vom 23. April bis 28. August 2005. Speyer o. D.
- HAVERKAMPF, E., 2005: Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen während des Ersten Kreuzzuges (MGH, Hebräische Texte aus dem mittelalterlichen Deutschland Bd. 1). Hannover.
- CHARVÁT, P., 2006: <http://www.arup.cas.cz/cz/bibliografie/files/Orientalia-Bohemica-2006.pdf>, výroční bibliografie „Orientalia Bohemica“, citováno dne 16. 9. 2008.
- 2007: <http://www.arup.cas.cz/cz/bibliografie/files/Orientalia%20Bohemica%202007.pdf>, výroční bibliografie „Orientalia Bohemica“, citováno dne 16. 9. 2008.
- IBRAHIM IBN YA'QUB, 1996: Ibrahim ibn Ya'qub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A.D. Proceedings of the International Colloquy, 25–29 April 1994 (Charvát, P.–Prosecký, J., edd.), Praha, Oriental Institute.
- KLEJNOTY MONARSZE, 1996: Klejnoty monarsze – Skarb ze Środy Śląskiej (Pietrusiński, J.–Witkowski, J., edd.). Wystawa pod patronatem Kazimierza Dejmka, Ministra kultury i sztuki RP. Wrocław.
- KLEMM, E., 1980: Die romanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek Teil I: Die Bistümer Regensburg, Passau und Salzburg (Textband, Tafelband), Wiesbaden.
- MANN, V. B., 2006: Židé a panovnický dvůr. In: Karel IV. Cisař z Boží milosti, Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437 (Fajt, J.–Drake Boehm, B., edd.), 277–289. Praha.
- MISHIN, D., 1996: Ibrahim ibn Ya'qub at-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century. In: *Annual of Medieval Studies at the Central European University 1994–1995*, 184–199. Budapest, Central European University, Department of Medieval Studies.
- NAZMI, A., 1998: Commercial Relations between Arabs and Slavs (9th–11th centuries). Warszawa.
- PIETRUSIŃSKI, J., 1997: Le trésor de Środa Śląska: insignes royaux et joyaux européens des XIIIe et XIVe siècles, *Quaestiones medii aevi novae* 2, 151–168.
- PLASCHKA, R.–DRABEK, A., 1991: Österreich im Hochmittelalter (907 bis 1246), hrsg. von der Kommission für die Geschichte Österreichs bei der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien.
- POLANSKÝ, L., 2006: Kniže a otrok. K ikonografii denáru knížete Vladislava I. – Der Fürst und der Sklave. Zur Ikonographie eines Denars des Fürsten Vladislav I. In: *Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k počtĕ Jiřího Šlámy (Klápště, J., ed.)*, 103–111. Praha.
- RACCONTI DI IMMAGINI, 2001: Racconti di immagini – trentotto capitoli sui poteri della rappresentazione nel Medioevo occidentale (Burgio, E., ed.). Torino.
- SHALEM, A., 1996: Islam Christianized – Islamic Portable Objects in the Medieval Church Treasuries of the Latin West. Frankfurt–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien.
- WALLISOVÁ, M., 2002: Předběžná zpráva o záchraném archeologickém výzkumu v letech 1997–2000 na židovském hřbitově ve Vladislavově ulici na Novém Městě pražském – Vorläufiger Bericht über der in den Jahren 1997–2000 untergenommenen Rettungsgrabung auf dem jüdischen Friedhof in der Vladislavská-Strasse in der Prager Neustadt), *Archaeologica Pragensia* 16, 73–98.
- ZAVŘEL, J.–ŽEGLÍTZ, J., 2007: Zlatý prsten s gemou. In: *Kámen* 3, 7–11, <http://www.revuekamen.cz/zlaty-prsten-s-gemou.htm>, citováno dne 16. 9. 2008.

Zusammenfassung

Die Prager Juden und der erste Kreuzzug

Der Verfasser beschäftigt sich mit dem neu veröffentlichten Text der hebräischen Chronik, in welcher die Ereignisse an den Tagen des 30. und 31. 5. 1096 im Zusammenhang mit dem Angriff der Teilnehmer des ersten Kreuzzuges auf die Juden in Prag schildert. Auf die seitens der Kreuzfahrer drohende Gewalt reagierte sowohl die Prager jüdische Gemeinde, die sich auf die Verteidigung vorbereitete, als auch die böhmische Fürstenverwaltung, welche zur Beruhigung der Situation eine bewaffnete Kavallerietruppe aussandte. Der Konflikt brach dennoch aus und sechs Juden kamen ums Leben. In dieser Situation brachten fürstliche Reiter die bedrohten Juden an einen „anderen Ort gegenüber der Stadt Prag auf die andere Seite des Flusses“, wo sie dann in Ruhe und Frieden bis zum Abzug der Kreuzfahrer blieben. Der Text nennt den Ort WSL, wohl der Wyschehrad am südlichen Rand des heutigen Prags, sowie den Ort BRGA, zweifellos Prag, was hier jedoch bereits den Raum der heutigen Altstadt am rechten Moldauufer bedeutet. Der Text beschließt den Überblick über die neuesten Forschungsbeiträge über die jüdische Bevölkerung in den böhmischen Ländern im frühen Mittelalter.